

Johann Strauss

Nahkhür

Johann Strauss **Nahkhüür**

Operett kolmes vaatuses

Karl Haffneri ja Richard Genée' libreto

Henri Meilhaci ja Ludovic Halévy vodevilli «Le Réveillon» järgi

Tõlkinud Heli Mattisen

ESTONIA Teater Esietendus 21. veebruaril 1997

Lavastaja ja koreograaf MONIKA WIESLER (Austria)
 Muusikaline juht ja dirigent PAUL MÄGI
 Dirigendid ERKI PEHK, NORMANN ILLIS REINTAMM
 Kunstnik ELDOR RENTER
 Valguskunstnik ESKO SUHONEN (Soome)
 Dekoratsioonid maalinud JÄRVI KOTKAS
 Koormeistrid JÜRI RENT, ANNE DORBEK
 Kontsertmeistrid ÜLLA MILLISTFER, JAANUS JUUL
 Lavastaja assistent TIIT TRALLA
 Balleti repetiitor JURI MIHHEJEV
 Liikumisjuht BERTA KRUMM
 Etenduse juht VÄINO AREN

Gabriel von Eisenstein Alar Haak, Mati Kõrts
Rosalinde, tema naine Tiiu Laur, Pille Lill
Dr. Falke, notar Aare Saal, Tarmo Sild
Frank, vangla direktor Voldemar Kuslap, Teo Maiste
Prints Orlovski Katrin Karisma, Vaike Kiik, Leili Tammel
Alfred Vello Jürna, Ivo Kuusk
Dr. Blind, advokaat Hans Miilberg, Mati Vaikmaa
Adele, Eisensteinide teenija Nadia Kurem, Margit Saulep, Valentina Taluma
Ida, tema õde Lemme Järvi, Tatjana Kilgas, Hedi Pundonen
Ivan, printsi kammerteener Kalju Karask, Tiit Tralla
Konn (Frosch), vangivalvur Tõnu Kilgas, Marko Matvere, Tiit Tralla

Balletisolistid Vitali Nikolajev, Sergei Fedosejev,
 Andrus Kämbre

Estonia Teatri sümfooniaorkester,
 ooperikoor ja balletitrupp

Tegevus leiab aset ühes väikeses linnas suure linna külje all

Operett esietendus 5. aprillil 1874 Theater an der Wien'is

«Nahkhiirt» ei nimetata asjatult operettide kuningannaks. Kõigilt, kes selle töö kallale on asunud, nõuab ta palju, et mitte öelda kõike. Igaihe professionaalseid oskusi, täit tööpanust ning kogu südant. Alles siis puhkeb see suurepärane teos õitsele, alles siis võib säde lennata lavalt saali ja alles siis jään ma rahule.

Monika Wiesler

I vaatus

Maja ees laulab tenor serenaadi Eisensteini naisele Rosalindele.

Eisensteinide teenija Adele loeb kirja, milles öde Ida kutsub teda õhtul prints Orlovski korraldatud peole. Et õhtut vabaks saada, luiskab Adele pere-
renaisele kurva loo oma haigest tädist. Rosalinde keeldub, kuna tema mees läheb samal õhtul vangi ja ta ei soovi üksi koju jääda.

Rosalinde tunneb lauljas ära oma austaja Alfredi ja korraliku abielunaisena palub tal otsemaid lahkuda. Alfred soostub ainult tingimusel, et võib Rosalindet külastada tema mehe vanglas viibimise ajal.

Eisenstein tuleb koju koos oma advokaadi Blindiga, kelle ebakompetentsuse tõttu ta peab kaheksa päeva arestikambris veetma. Saabub Falke, kes samal ajal kui Rosalinde läheb abikaasale vangla jaoks sobivaid riideid otsima, kutsub Eisensteini Orlovski villasse ballile. Eisenstein jääb nõusse ning paneb oma naise suureks hämminguks vanade kulunud riiete asemel selga hoopis fraki.

Rosalinde jätab oma abikaasaga hüvasti ja annab toatüdrukule vaba õhtu, et segamatult kohtuda Alfrediga. Viimane ilmubki kohe ja seab end mugavalt sisse nagu kodus. Nende idüllil segab vangla direktor Frank, tulles Eisensteini pokri viima. Leides eest hommikumantlis meesterahva Rosalinde seltsis veini nautimas, peab vangla direktor teda loomulikult karistusluseks ning hoolimata Alfredi vastuväidetest viib ta endaga kaasa.

II vaatus

Prints Orlovski villa.

Adele kohtub oma õe Idaga, kes väidab, et tema polegi kirja ballikutsega saatnud. Selgub, et seda tegi hoopis Falke, kes on ette valmistanud väikese etenduse pealkirjaga «Nahkhiire kättemaks».

Markii Renardi varjunime all ilmub ballile Eisenstein. Ta tunneb end Olga-
na esitleva Adele ära, kuid mõlemad otsustavad mängu kaasa teha ning oma tegelikku isikut mitte paljastada.

Saabub vangla direktor Frank, keda Falke tutvustab Eisensteinile ševaljee Charginina. Põgusa vestluse järel saavad Eisensteinist ja Frankist suured sõbrad.

Nüüd siseneb Ungari krahvinnaks maskeeritud Rosalinde, kes samuti on saanud Falkelt kutse osaleda prints Orlovski ballil. Falke tutvustab teda Eisensteinile, kes võlutuna kaunist tundmatust, otsustab ta vallutada.

Rosalinde on pettunud oma mehes, kuid otsustab mängu kaasa teha ja asi-
tõendina meelitab Eisensteinilt välja taskukella. Kui seltskond hakkab kahtle-
ma Ungari krahvinna päritolus, laulab Rosalinde selle tõestuseks Tšaardaši.

Eisenstein jutustab peomeeleolus külalistele mõne aasta eest juhtunud loo, kuidas ta maskiballil nahkhiire kostüümis osalenud Falke naerualuseks oli teinud, mistõttu viimast nüüd «dr. Nahkhiireks» kutsutakse. Bravuurikas Eisenstein on kindel, et Falke kättemaks jääb tulemata.

Prints Orlovski kutsub külalisi šampanjale ja kogu seltskond ülistab kõiki-
de veinide kuningat.

Hoolimata tungivatest palvetest ei võta Rosalinde maski eest ja Eisenstein lahku-
b peolt vangikongi teadmata, kellega oli ballil flirtinud.

III vaatus

Vangivalvur Froschi meelepahaks laulab kongis nr. 12 lakkamatult kinni-
peetu Alfred. Peatselt saabub tuikudes peomeeleolus vanglaülem Frank. Akna taha ilmuvad ootamatud külalised, Adele ja Ida, kes nõuavad kokkusa-
mist ševaljee Charginiga. Adele tunnistab üles, et esines ballil vale nime all ja on tegelikult ainult lihtne toatüdruk. Ta tuleb Frankile meelde ballil an-
tud lubadust teda näitlejaks koolitamisel rahaliselt toetada. Adele demon-
streerib parajasti oma näitlejavõimeid, kui vanglasse ilmub «markii Renard». Ähmis Frank laseb Adele ja Ida teise ruumi juhatada, et ennast mitte kom-
promiteerida ning Eisenstein on üllatunud leides vanglas eest «ševaljee Chargini». Nüüd tunnistavad mõlemad üles, et kasutasid ballil valenimesid, ja Eisenstein saab teada, et temanimeline isik juba istub kongis. Kui saabub advokaat Blind, kelle süütu Alfred oli palunud kutsuda, laenab Eisenstein temalt aktimapi ja talaari ning maskeerib end advokaadiks. Rosalinde ja Alfredi kohtumisele ilmub «advokaat». Rosalinde räägib eelmise öö sündmustest ning oma truudusetust abikaasast, Eisenstein on jälle nõrдинud teadmisesest, et Alfred oli õhtu veetnud tema naisega. Rosalinde võtab taskust kella ning Eisenstein taipab kohkumusega, et «tundmatu ungarlanna» ballil oli tegelikult tema abikaasa. Falke nuputatud etendus «Nahkhiire kättemaks» on lõpule jõudnud, Eisensteinil pole teist valikut kui abikaasalt andestust paluda ning oma teenitud karistus vanglas ära istuda.

Prints Orlovski lubab Adelet aidata ja ühiselt tõstetakse toost šampanja ülistuseks.

TEE OPERETI JUURDE

19. sajandi teine pool oli Viini jaoks suurte muutuste aeg. Lisaks linna kiirele kasvule, majanduslikule arengule ja samuti ka ühiskonda vapustanud finantskrahhiile ilmus viinlaste ellu veel üks uus nähtus – operett. Võib olla oli selle žanri avastamine Viinis tingitud mingil määral ka valitsevast majanduslikust kaosest ja ebastabiilsusest, sest uus meelelahutuslik kunstivorm, pakkudes viinlastele nende lemmikut – valssi –, lusti, pikantseid lugusid, oli justkui päästerõngas, mis aitas meelest pühkida eilse päeva õudused. Õeldakse ju «Nahkhiireski»: «*Önnelik on inimene, kes unustab selle, mida ei saa muuta*». Samas kajastas uus žanr paratamatult ühiskonnas toimuvat ning operetis jõudis kõik vaatajani justkui kõverpeegli.

Teeotsa opereti juurde näitasid viinlaste kätte prantsuse *opéras bouffes* ning opereti žanri isa Jacques Offenbach. Tema teoseid lavastati Viinis üha sagedamini, need võitsid kiiresti populaarsuse ja õhutasid ka kohalikke heliloojaid selles žanris kätt proovima. Esimeste hulgas oli Franz von Suppé operetiga «Pansion» (1860), talle järgnes Karl Millöcker. Selleks ajaks valsikuningana ilma teinud Johann Strauss (poeg) jõudis operetižanrini umbes kümme aastat hiljem, kuid samuti tänu Offenbachile. 1864. aastal külastas kuulus pariislane Viini, et isiklikult juhendada oma teoste lavastamist. Samal ajal korraldas *Vienna Press Asso-*

ciation balli jaoks valsikonkursi, millest võtsid osa ka Offenbach ja Strauss. Võistlusel tunnustati Offenbachi «*Öhtulehed*» (*Abendblätter*) paremaks viinlasest valsimeistri («*Hommikulehtedest*») (*Morgenblätter*). Kuid Offenbach julgustas 40-aastaselt Straussi operetis kätt proovima, ja ilmselt tekkis heliloojal endalgi soov ületada oma ala suurmeisterit.

Straussi esimesed operetid «Indigo ja nelikümmend röövlit» (1871) ning «Karneval Roomas» (1873) olid menüüd ning nende muusikiline õnnestumine pani silmad sulgema nõrga libreto osas. Olles 25 aastat kirjutanud ainult instrumentaalmuusikat, ei pööranud Strauss nüüd lavateoseid komponeerides tekstile ega tegevuse süžeearengule tähelepanu ja valis libretosid juhuslikult. Brahmis, kes samuti valsis lugu pidas, märkis: «*Strauss pakatab muusikast, kuid ta ei tunne teatri nõudmisi*». Alles pärast helilooja kolmandat operetti «Nahkhiir» (1874) hakati kuulsat tantsuviisi autorit operetižanris tõsiselt võtma.

«Nahkhiir» oli Straussi esimene operett Viinist ja viinlastest, mis pani tegelikult aluse uuele Viini operetile. Kokku kirjutas Strauss 16 operetti, kuid vaid vähesed «Nahkhiire» kõrval – «*Öo Veneetsias*» (1883), «*Mustlasparun*» (1885) ja «*Viini veri*» (1899) – on mängukavasse püsivalt jäänud.

«NAHKHIIRE» SÜNNILUGU

1873. aastal, maailmanäituse päevil kuulsid *Theater and der Wien* juhid Maximilian Steiner ja Marie Geistinger prantslaste Henri Meilhaci ja Ludovic Halévy vodevilli «*Le Réveillon*» menukalt esietendusest Pariisis. Kuna headest näidenditest oli puudus, osteti teos otsemaid ning anti tõlkida teatri kunagisele värsimeistrile, 70-aastasele haigele ja elus pettunud Karl Haffnerile. Paraku selgus, et saksa keelde tõlgituna see Viini keskkonda ei sobinud. Vodevilli «*Le Réveillon*» (tõlkes jõulu- ja nääriõine pidu, mis kuulub prantslaste jõulukommete hulka) aluseks oli sakslase Roderich Benedixi näidend «*Vangla*» (*Das Gefängnis*) ja selles oli erinevate heliloojate muusikanumbreid. Kuna komöödia oli oma sellisel kujul kõlbmatu, andsid *Theater an der Wien* juhid selle tutvumiseks *Carltheateri* direktorile Franz Jaunerile, kes näidendist samuti loobus.

Alles kirjastaja ja teatrimees Gustav Lewy leidis komöödiat ka häid omadusi. Ta soovitas seda Johann Straussile, kes just otsis endale sobivat libretot opereti tarvis ning Haffneri käsikiri anti ümbertöötamiseks kirjanik ja teatrimees Richard Genéele. Tema märkmetes on selle töö kohta kirjas: «*Haffneri jandist kasutasin ainult tegelaste nimesid. Stseenide ülesehituses ja karakterites tuli originaalist kõrvale kalduda. I...! Direktor maksis mulle nii nagu lepingutes oli ümbertööstuse eest ette nähtud, 100 kuldnat vaatus eest, ja andis heliloojale selle kasutamiseks vabad käed. Et vana Haffnerit mitte solvata, pandi tema nimi minu nõusolekul kaasautorina kavalehele. Ise pole ma Haffnerit kunagi näinud – ta oli haige ja suri mõni aeg hiljem*».

Niisiis kirjutas Genée prantslaste Meilhaci ja Halévy vodevilli ja Haffneri tõlke põhjal uue libreto ja laulutekstid ning pani ka pealkirja – «Nahkhiir».

Ääremärkusena tuleb mainida, et Meilhac ja Halévy olid 19. sajandi keskel operetižanri algusaastail Pariisis Jacques Offenbachi peamised libretistid, kellega koostöös valmisid «*Illus Helenas*», «*Rüütel Sinihabe*», «*Pariisi elu*» jt. (Nende kirjutatud on veel libreto Bizet' «*Carmenile*» ja Lehári «*Lõbusale lesele*»). Seetõttu on kummaline, et pariislaste algupärandi alusel loodud teos saab uue suuna alguseks operetiarengus, mis oli oma valsside ja tantsulisusega vastandlik Pariisi žanritraditsioonidele, prantsuse irooniale ja ühiskondlikule satiirile.

Kui materjal Straussi kätte jõudis, kulus heliloojal opereti loomiseks vaid kuus nädalat ja esietendus toimus *Theater an der Wien* 5. aprillil 1874, peaosades Marie Geistinger Rosalinde ja ning Jani Szika Eisensteinina.

Arvustusi ilmus nagu ikka pärast uue teose ilmumist nii häid kui halbu, kuid enamustes ülistati Straussi muusikat ning materdati Genée' libretot. *Neue Wiener Fremdenblattis* kirjutati nõrdimusega: «*Meil tuleb leppida liigse frivoolsusega. Kui näiteks tänapäeval mõni võõras mees oma jumaladatud naisel seelike seljast tõmbab ning ise välja läinud majaperemehe hommikumantlisse poeb, või kui väarikas džentelmen maskiballil tihedalt vastu oma Dulcinead liubub ja kellaga ta südamelööke mõõdab, leiame, et tegemist on pigem alatuse ning labasuse kui pikantsusega*». Samas lisati: «*Libreto-ga pole Straussil õnne olnud I...! Vaid tänu helilooja-*

le on operett omandanud väärtuse ja sära».

Kogu Straussi muusika ülistamise juures polnud aga juubeldav toon sugugi mitte nii üleüldine kui eelmiste operettide puhul ning kostus kriitikat ka helilooja aadressil. Nii näiteks väitis Viini «muusikapaavst» Eduard Hanslick, et tegelikult on teos vaid poppurrii polka- ja valsimotiividest. Esines ka märksa tõsisemaid nurinuid, mille põhjus võis olla samalaadne nagu 1858. aasta Pariisis, kui Offenbachi «*Orfeus allilmas*» leigelt vastu võeti. Teatud ühiskonnakiht ei tahtnud end peeglist vaadates ära tunda. «*Nahkhiire*» puhul aimasid publik ja kriitika vaistlikult, et hr. Eisensteini loos peitub midagi enam, kui teolt tabatud elumehe armuafäär; nagu neid samuti tuli ette prantsuse komöödiates. Kõik laval toimuv kujutas spekulantide, arvukate aferistide, suurilma hukatuslikku tõmmet tundvate teenrite ja igavlevate abielunaiste elu ja tegevust nii, nagu seda enne «suurt krahhi» Viinis sadu ja tuhandeid kordi oli nähtud ja pidudel ning kõrvalhüpetel kogetud. Kuid Strauss oskas sarmikalt ja kaasahaaravate meloodiatega sellest ajastust luua muusikalise komöödia, mis pärast esietendust mõne aasta jooksul levis kogu maailmas.

Siiski jäi kohe pärast esietendust valdavaks üldine suur vaimustus uuest operetist. Artikkel *Neue Wiener Fremdenblattis* võiks väljendada üldist suhtumist: «*Edu oli seekord seda suurem, kui võrd see oli täiesti teenitud. I...! Johann Strauss on astunud operetikomponeerimises tubli sammu täiuslikkusele lähemale. Kui ta «Indigos» ajas läbi vaid meloodiliste valsside ja polkadega ning operetis «Karneval Roomas» rakendas ooperi jõulisi vahendeid, siis «Nahkhiires» laseb ta muusikal situatsiooni välja kasvada. Ta püüab – ja enamasti edukalt – meelega ja tegelasi karakteriseerida, sealjuures hetkekski minetamata oma isikupära, laseb pidevalt kõlada tõelise *opéra comique*'i kergel, loomulik ja nõtkel parandol, sest tänuväärseid kadrillimotiive ja valsipartiisid leidub uudisteoses rohkem kui küll. Pulbitseb vana Straussi veri, mis on segunenud ehtsa teatriverega». Kriitika lõpeb tänapäevalgi paikapidava lõbusa ennustusega: «*«Nahkhiirega» on kord ka Viini teater saanud endale kassatüki ja meie meelest on lavastusele vähemalt kolm kuni neli tosinat kordusetendust kindlustatud*».*